

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LYMBUS 2019

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2019

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő

Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő

Szabó András Péter

Olvasószerkesztő

Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai

Boka László, Fazekas István, Gecsényi Lajos, Jankovics József, K. Lengyel Zsolt, Katona Csaba,
Kollega Tarsoly István, Lengyel Réka, Mikó Árpád, Monok István, Oborni Teréz, Petneki Áron,
Szentmártoni Szabó Géza

A kötetet kiadja

*a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
a Magyar Nemzeti Levéltár, a Nemzetközi Magyarástudományi Társaság
és az Országos Széchényi Könyvtár*

KÜLGAZDASÁGI ÉS
KÜLÜGYMINISZTERIUM

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

archívum
Magyar Nemzeti Levéltár

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

A kötet megjelenését támogatta a Magyar Tudományos Akadémia

Tartalom

- 9 BÁNDI ANDRÁS–PALOTÁS GYÖRGY
Egy medgyesi Cyprianus-kötet és
Verancsics Antal epitáfiumai Adrianus Wolphardus halálára
(1544)
- 19 KASZA PÉTER
Patay Ambrus jelentése Szigetvár 1556. évi török ostromáról
- 29 MÁTYÁS-RAUSCH PETRA–PÓKA ÁGNES
Az ismeretlen földjén – Thorda Zsigmond jelentése
a liptói bányászatról (1560)
- 85 KRUPPA TAMÁS
Gianfrancesco Aldobrandini generális prágai tárgyalásai.
Adalék a Szentszék háborús szerepvállalásához 1597-ben
- 117 KÁRMÁN GÁBOR
Kovacsóczy István orációja 1615-ben
III. Zsigmond lengyel király előtt
- 143 SZABÓ ANDRÁS PÉTER
Johannes Frölich evangélikus lelkész önéletrajzi feljegyzései
(1636–1671)
- 157 MONOSTORI TIBOR
Egy magyar arisztokrata Spanyol-Németalföldön
a Flandriai Hadsereg szolgálatában. Forgách Péter koronaőr
lovasezredének szerződtetése 1637-ben
- 175 JUHÁSZ KRISZTINA
Esterházy Dániel és Esterházy Miklós levelei
az 1642. évi szőnyi békekötés idején
- 205 MARTÍ TIBOR
Végrendeletek a pozsonyi káptalan hiteleshelyi levéltárából.
Törös János magyar kamarai tanácsos és Konszky Gáspárné
Balassa Zsuzsanna végrendeletei (1650)

- 249 BARTA M. JÁNOS
Kemény János és a két Csáky István levelezésének
kiadatlan darabjai (1655–1661)
- 287 SZABADOS JÁNOS
Adalékok az 1658. július 6-i páülési csata körülményeihez
- 329 OLÁH P. RÓBERT–TUSOR PÉTER
Lippay György esztergomi érsek testamentuma (1665)
- 349 B. SZÉKELY DOROTTYA PIROSKA
Szelepcsényi György végrendelete
- 385 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
Nicolaus Apáti, „exul Hungarus”
- 403 VASS CSONGOR
A Baranyi Pál SJ erdélyi missziós működését szabályozó
prímási okirat
- 415 TÓTH TIBOR
John Richards angol hadmérnök útinaplója
a Balkán-félszigetről és Magyarországról (1700)
- 451 NAGY KORNÉL
Mártonffy György erdélyi püspök 1720. évi kiadatlan levele
az erdélyi örményekről
- 467 FAJT ANITA
Johann Bruckner Halléból Nagyszebenbe küldött levelei
(1737–1739)
- 507 TÓTH FERENC
Szent Koronát a francia királyfinak?
A rodostói magyar emigráció függetlenségi mozgalmi tervei
az 1747–1748-as évekből
- 557 BÁNDI ANDRÁS
Szeli József (1710–1782) székelyzsombori lelkipásztor
nekrológja

- 573 ILLYÉS BOGLÁRKA
Pártfogó, csodáló és barát. Metternich hercegné Sándor Paulina
levelei Camille Saint-Saënshez
- 603 SCHWARCZWÖLDER ÁDÁM
Széll Kálmán irathagyatékának sorsa
- 615 TÖRÖK ZSUZSA
Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának írt levelei
- 631 TÓTH KRISZTINA
Vatikáni források a nagyváradi és szegedi székeskáptalan
20. századi történetéhez (Glattfelder Gyula 1923–1924. évi
beadványai a Szentszékhez)
- 655 BARTHA ÁKOS
Ellenállás és elhallgatás: Zsabka Kálmán esete
a kommunista „biokráciával”
- 679 SERES ATTILA
Lengyel diplomáciai iratok Esterházy János felvidéki magyar
politikusról a varsói Archiwum Akt Nowychban, 1932–1939
- 745 GECSÉNYI LAJOS
Dokumentumok Hennyey Gusztáv vezérezredes,
volt külügyminiszter és a militáns katonai emigráció
viszonyához (1949–1950)
- 771 SCHEIBNER TAMÁS
A Rockefeller-jelentés. 1956-os magyar menekültek Bécsben
amerikai szemszögből

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának írt levelei

A Bánffyhunyadi elő Gyarmathy Zsigáné Hory Etelka a kalotaszegi varrottas révén vált a 19. század utolsó évtizedeiben a Monarchiában és külföldön is ismertté. 1885-ben kapott felkérést arra, hogy az Országos Kiállításon egy kalotaszegi szobát rendezzen be. A kiállított kalotaszegi szobának olyan nagy sikere lett, hogy a varrottas további népszerűsítését az arisztokrácia és a művészértelmiség tagjai egyaránt felkarolták, terjesztését és értékesítését segítették.¹ A varrottas az 1890-es Bécsi Általános Gazdasági Kiállításon és az 1896-os Ezredéves Országos Kiállításon is bemutatásra került,² hírneve Nyugat-Európán át Amerikáig terjedt,³ és az Atlanti-óceán mindkét partján értékesítették. A varrottas iránti nagy érdeklődés következményeként Kalotaszeg vidékén virágzó háziipar alakult ki, ami Gyarmathyné szervezőmunkájának köszönhetően jött létre, és a környék népének megélhetését is biztosította.

Gyarmathy Zsigáné, a kalotaszegi háziipar megteremtése érdekében végzett tevékenysége és a varrottas népszerűsítése mellett a korszak egyik legpozitívabban értékelt írónője volt, akinek életműve jól illeszkedett a népnemzeti irodalom ideológiai konjunktúrájába. Ugyanis mind szépirodalmi munkássága, mind pedig publicisztikája a kalotaszegi táj és tárgyi kultúra diszkurzív megjelenítését szolgálta.⁴ A kétféle működésforma (a varrottas, illetve a háziipar érdekében kifejtett erőfeszítései és az írás) tehát elválaszthatatlanul fonódott össze élete során: egyrészt a varrottas közismertté tette nevét, s ez a népszerűség írói hírnevére is kihatott, másrészt publicisztikai és szépirodalmi szövegei a régió promócióját szolgálták, tehát sok esetben írásai hívták fel a figyelmet Kalotaszeg autentikus tárgyi kultúrájára. Erről ő maga így írt *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából* című művében: „Kötetekre menne azoknak az érdekes leveleknek a

* A közlemény szerzője a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa.

¹ A varrottas terjesztésében szerepet játszó főúri körök egyes személyeire Gyarmathyné többször is visszatért *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából* című munkájában. GYARMATHY, 1896. A háziipar történetét ismertette: TÖRK, 1989.

² A bécsi és budapesti kiállításokon való részvétel dokumentációját lásd: ROL KMI, Fond 350/19.

³ Az amerikai megrendelésekre utal: TÖRK, 1989, 220. A varrottas egyik New York-i áruházban való értékesítését a clevelandi *Szabadság* című lap 1914-es híradása alapján, valamint a National Arts Club által rendezett kiállításon való bemutatását említi: FEJŐS, 2016, 88., a tanulmány angol változatában is: FEJŐS, 2017, 6. A varrottas már az 1904-es St. Louis-i kiállításon is szerepelt, ahol Gyarmathyné a kalotaszegi hímezésekért aranyérmert nyert. FEJŐS, 2016, 92–93.

⁴ Gyarmathyné írói működéséről lásd tanulmányomat: TÖRK, 2016a. Gyarmathynéről legutóbb: PÜSPÖK, 2019.

száma, melyeket az ország minden részéből és külföldről kapok varrottas-ügyben. Sok jellemző van a sok levélben és az emberismeret nagy tudományában nagyon elősegíti az író embert. Különben is szoros kapcsolatban van az én szerényke irodalmi működésem a népiparral: egyik segítette elő a másikat.”⁵

A Gyarmathy Zsigánéhoz írt, kötetekre menő, teljes mértékben kiadatlan leveleket a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán őrzik.⁶ Gyarmathyné hagyatékáról először Persián Kálmán (1878–1914) történész, könyvtáros, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár tisztviselője tudósított, Gyarmathy Zsigánéről 1911. november 5-én az Erdélyi Irodalmi Társaság felolvasó ülésén tartott előadása nyomán megjelent rövid értekezésében.⁷ Persián elbeszélése szerint Gyarmathy Zsigáné 1910 tavaszán bekövetkezett halála után a hagyatékot legidősebb fia, Zsigmond bocsátotta rendelkezésére. Persián az átadott könyveket és kéziratokat hét nagy ládába csomagolva szállította Kolozsvárra, majd rendezte, és az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtárában helyezte el.⁸ A Monarchia összeomlása és a kulturális intézmények állományainak a román állam általi kisajátítása következtében azonban a hagyaték közel száz évig hozzáférhetetlenné vált. Közben eredeti helyéről, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárából az iratanyag jelentősebb része a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárba került, majd onnan 1974-ben a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságára; kisebb egysége a Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár Kutatási és Különgyűjteményi Osztályán található.

Gyarmathyné hagyatékát a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága a Gyarmathy család fondjában (száma: 350) a 17–35. sorszámú tételek között őrzi. A kalotaszentkirályi (Kolozs vármegye) Gyarmathyak valószínűleg az érsekújvári Gyarmathy család egyik ágát képezték, akik 1650-ben kaptak nemességet II. Rákóczi Györgytől. A család egyik kiemelkedő tagja épp Gyarmathy Zsigmond (1832–1908), Hory Etelka férje volt: Kolozs megyei szolgabíró, majd királyi tanácsos, takarékpénztári vezérigazgató, a Bánffy család kalotaszegi birtokainak inspektora. Közéleti tevékenysége révén a Gyarmathy házaspár a 19. század második felében az erdélyi kulturális élet reprezentatív tagjai közé tartozott. A Gyarmathy család 1.25 folyóméter terjedelmű kéziratoss hagyatéka az 1783–1945 közötti periódusból tartalmaz különféle dokumentumokat. A levéltári anyag legnagyobb részét a Gyarmathy Zsigmond és Hory Etelka

⁵ GYARMATHY, 1896, 32. (*Azok a jó magyar úrnők* című fejezet.)

⁶ ROL KMI, Fond 350.

⁷ PERSIÁN, 1911.

⁸ Persián szavaival: „Verőfényes májusi nap volt. Ebben a hangulatban zavart meg a házi telefon csengője, mely sürgősen szólított igazgatómhoz. – Édes fiam! – szólított meg, mikor beléptem hozzá. – Robogjon ki a déli vonattal Bánffihunyadra, keresse fel Gyarmathyné legidősebb fiát; kísérelje meg be tudja-e a boldogult Nagyasszony hátrahagyott könyveit és irodalmi hagyatékát kalauzolni a könyvtárba? Hivatkozzék a temetés alkalmával tett ígéretére. Annak az anyagnak itt a helye, mert már megvásárolta a Régiséggtár néprajzi gyűjteménye számára azt a híres parasztkancsó gyűjteményt, melyet Herman Ottó bátyánk is nagy figyelemre méltatott. –

Megbízásomban eljártam. Zsiga, a legidősebb fiú rendelkezésemre bocsátotta a Kalotaszegi Asszony összes fellelhető könyveit és írásait, melyeket hét nagy ládába csomagolva beszállítottam Kolozsvárra s azt most már mint tulajdonát őrzi az Erdélyi Nemzeti Múzeum Könyvtára.” PERSIÁN, 1911, 9–10.

által kapott levelek teszik ki. A hagyaték továbbá Gyarmathy Zsigáné etnográfiai tevékenységére vonatkozó iratokat, a kalotaszegi varrottasnak a budapesti és bécsi világkiállításokon való részvételével kapcsolatos dokumentumokat, a Bánffy család birtokviszonyaira vonatkozó okiratokat, újságkivágatokat, fényképeket, magyarországi és külföldi képeslapokat, Gyarmathyné családtagjaihoz írt leveleit, valamint a család névjegygyűjteményét tartalmazza. A Hory Etelkához kapcsolódó kéziratok magyar, német és angol nyelvűek. A Gyarmathy család hagyatékát a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságán Ofelia Avarvarei levéltáros dolgozta fel 2012 áprilisában.⁹

A hagyaték nem nyújt korabeli rendezőjére vonatkoztatható semmilyen információt, ám Persián Kálmán vallomásából tudható, hogy Gyarmathy Zsigáné kézirateit ő maga rendezte az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában való elhelyezésük idején. A feldolgozás azt jelenti többek között, hogy Gyarmathy Zsigmond és Hory Etelka tartalmas levelezése az általuk kapott levelek feladóinak alfabetikus sorrendjében csoportosítva olvasható. A levélcsoportokat rendezőjük egy-egy üres fólió közé helyezte, melynek első oldalára ceruzával felírta az ábécé adott betűje alá tartozó feladók nevét vagy neveit. Wohl Janka Gyarmathy Zsigánéhoz írt, itt közlendő levelei tehát a 27-es számú, *Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának küldött levelek K–Z, 1860–1909* című tételegyüttes között találhatóak.¹⁰ Persián azonban e levelek mindenikét tévesen a szintén író Szabóné Nogáll Jankának tulajdonította. A leveleket egybefogó üres lap első fóliójának rektójára felül ugyanis ceruzával a *Szabó Endréné* nevet írta. Ily módon tizennyolc levelet különített el, amelyekből azonban tíznek a szerzője valójában Wohl Janka volt, és csak nyolc érkezett Nogáll Jankától.

A levelek 1890 és 1892 között íródtak, és Wohl Jankának a kalotaszegi varrottas külföldön való népszerűsítésében játszott szerepére világítanak rá. A hagyaték rendezője az egyes levelek első fóliójának rektóján, az oldal tetején ceruzával megjelölte azok keletkezési időpontját is. A dátumokat a keltezett levelek esetében könnyű volt ceruzával is feltüntetni, a keltezetlen leveleknél azonban sokkal nehezebb. E nehézségből adódóan az alább közölt 6. és 10. sorszámú levelek keletkezését 1896-ra tette, holott tartalmukból megállapítható, hogy az első 1890. szeptember 22. előtt íródott, a második pedig 1892 júniusában.

Gyarmathy Zsigáné és Wohl Janka kapcsolatáról túl sok információval nem rendelkezünk; a személyükhöz kötődő kutatás mindeddig nem fókuszált érintkezéseikre. Tudvalévő azonban, hogy a fővárosban élő Wohl Janka és húga, Stephanie a 19. század egyik legsikeresebb szerkesztőnői voltak, akik 1873-tól közösen vették át a *Magyar Bazár* című divatlap irányítását, és maradtak annak élén közel harminc éven keresztül.¹¹ A korszak írónoitól rendszeresen közöltek szövegeket folyóiratukban, így Gyarmathy Zsigáné neve már 1886 elején feltűnik a *Magyar Bazárban*, *Egy „szép” mama* című el-

⁹ Gyarmathy Zsigáné Kolozsváron található hagyatékát részletesen ismerttettem: TÖRÖK, 2016b.

¹⁰ A levelek rövidített levéltári jelzete: ROL KMI, Fond 350/27.

¹¹ Szerkesztői tevékenységükről és írói pályájukról: TÖRÖK, 2015. Kifejezetten divatlapszerkesztői működésükről: MÉSZÁROS, 2017a; MÉSZÁROS, 2017b.

beszélése ugyanis itt jelent meg folytatásokban.¹² Vélhetően tehát Gyarmathyné kereste meg először kéziratával a lap szerkesztőit, ezt követően pedig több szövege is megjelent Wohlék folyóiratában, ahol többek között magáról a kalotaszegi varrottasról is jelentette meg ismertetést.¹³ Az itt közölt leveleket megelőzően tehát már néhány éve kapcsolatban voltak egymással, és később Wohl Janka nemcsak a varrottas külföldi népszerűsítésében segítette Gyarmathynét, hanem a kézimunkák fővárosi értékesítésében is. Az utolsó, itt közzétett levél értelmében 1892-ig személyesen nem találkoztak, kapcsolatuk tehát levélváltásaikra korlátozódott. Gyarmathyné Wohl Jankának írt levelei viszont jelenlegi tudásunk szerint nem maradtak fenn.

A kalotaszegi varrottas Párizsban kezdte meg diadalútját, eljutott híre Amerikába is, de igazán népszerűvé a kézművesség reneszánszának hazájában, Angliában vált. Mint a levelek is bizonyítják, e folyamatban Wohl Jankának kulcsszerepe volt, angolul és németül írt cikkeivel ugyanis a kézimunkák külföldi népszerűsítésében ő játszotta a közvetítő szerepet. A levelek néprajzkutatók és irodalomtörténészek számára egyaránt relevanciával bírnak. Néprajzkutatók számára a kalotaszegi varrottas 19. századi külföldi terjesztéséhez és sikeréhez járulnak hozzá értékes adalékokkal, irodalomtörténészek számára pedig íróink közötti kommunikációs hálózatok, kapcsolatok, barátságok történetébe engednek betekintést.

A szövegeket betűhú átirással közlöm, a helyesírási sajátosságokat az eredeti formában őriztem meg, beleértve a központosítást is. Kivételt ez utóbbi tekintetében csak a hiányzó mondatzáró pontok esetében tettem, melyeket pótoltam. Wohl Janka ugyanis gyakran nem zárja le ponttal a mondatait, a gondolatok áramlását az egyes mondatok közé helyezett nagykötőjelekkel választja el. A kéziratban aláhúzással kiemelt szavakat kurziváltam. Saját megjegyzéseimet szögletes zárójelek közé iktattam. A levelekben említett személyeket és egyéb utalásokat igyekeztem lehetőség szerint azonosítani.

¹² Az elbeszélés első részét a *Magyar Bazár* 1886-os évfolyamának 2. száma közölte.

¹³ GYARMATHY, 1888.

Források

1.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

([Budapest], 1890. május 14.)

Kedvesem!

Az abrosz *roppant* tetszett és posta utalvánnyal, egyenesen Berne-ből¹⁴ küldik a [!] 59 frt 20-t. – Köszönöm hogy annyira kielégítetted barátaimat, kikre sokat tartok.

Remélem, munkába adtad már a megrendelt dolgokat. Egy *hosszában* dolgozott 35 *frtos* függönyt kér Jankovichné,¹⁵ ki *nagyon melegen* emlékszik „a nyájas, művelt, szeretetreméltó Gyarmathy családra.” Ismeretlenül is szívesen üdvözöl, Anikóval együtt. Utóbbi igen zokon veszi tőled, hogy nem látogattad meg Pesten jártod alkalmával. – Igen értékes, kedves emberek ezek, ő[k] nekem legjobb barátaim.

Ugyebár, édesem, rajta leszesz, hogy a megrendelt tárgyak minél szebbek, minél díszesebbek legyenek – és olcsók –, mert egész szobát is akar rendelni Jankovichné, ha az ár el nem riasztja. Jelenleg egy terítő is van nála, jóllehet megveszi, és okvetlenül rendel is egyet halvány rózsaszínben, de előbb a mértéket küldi meg nekem.

Sehogy sem tudom, miképp fogom visszaküldeni a nálam lévő terítőket –, hátha ismét lopnak belőle? Tán más feladó nevet írok a csomagra. Egyelőre még Földváryné¹⁶ akarja látni –, remélem vesz.

Isten veled, kedvesem.

Híved

Janka

14. 5.

¹⁴ Bern (CH).

¹⁵ Minden bizonnyal Jankovich Béla (1865–1939) közgazdász, később vallás- és közoktatásügyi miniszter feleségéről, Jankovich Adélről van szó. Tésai (Pest m.) birtokukon Wohl Janka gyakran vendégeskedett, Jankovichék pedig a Wohl-szalón résztvevői között tűntek fel. Justh Zsigmond is említi Jankovichnét és leányait a Wohl-szalón látogatói között: „Itt vonulnak el előttem [...] Jankovich Béláné e sápadt s spanyol-vérű asszony gyönyörű leányaival[.]” (JUSTH, 1892, 407.) Gyarmathyné hagyatéka három levelet őriz Jankovich Adél nevű feladótól, aki leveleit Tésáról címezte 1890. június 3-án, 5-én és július 14-én. Első levelében megköszöni Gyarmathyné küldeményét, a másodikban pedig további kézimunkákat rendel, többek között öltözőasztalára kér „dísz”, melyen „a csikok mint a függönyön *függőlegesen* készítenődök”. (Mint ahogy Wohl Janka levele is említi e kérést.) Harmadik levelében ismét a küldeményekért hálálkodik, és további tanácsokat kér. ROL KMI, Fond 350/26. Tésa határ menti kis falu az Ipoly völgyében, a Börzsöny északnyugati lábánál. A 19. században a Jankovich család birtoka. Wohl Janka itt közölt 1890. június 29-én írt levelében említi, hogy Tésán volt. Jankovichné pedig utolsó levelében gratulál az „Angolországi nagy sikerhez”. (Vö. Wohl Janka itt közölt 2–5. levelével. Jankovichné azonosításához nyújtott segítségéért köszönet Mészáros Zsoltnak.)

¹⁶ Valószínűleg Földváry Emíliáról, a korabeli budapesti társasági élet emblematikus alakjáról van szó, akinek szalonját Liszt Ferenc is látogatta, és többek között Munkácsy Mihály is barátságával tüntette ki. *Fővárosi Lapok*, 14. (1877) 56. sz. 277. (*Fővárosi hírek* című rovat); *Hazánk*, 5. (1898) 234. sz. 7. (*Napi hírek* című rovat). A Földváryné azonosításához nyújtott segítségéért szintén Mészáros Zsoltot illeti köszönet.

2.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

([Budapest], 1890. május 22.)

Kedvesem!

Nekem egy luminózus ideám támadt. Most van az angol *évad*¹⁷ – az angol udvari lap¹⁸ hasábjai nyitva állanak előttem, szegény testvércém arczképét is hozta¹⁹ – ha akarod, egy cikket írok a varrottassodról *kiemelem a M. Valéria szobáit*²⁰ – az angolok szenvedélyesen majmolják az udvart, és áldozz egy *különösen szép* kis takarót, mit „*mutatványul*” küldj el a szerkesztőnek. – Ki tudja, tán nagy sikere volna a dolognak. Anglia igen gazdag és 2–300 frt egy szoba butorszövetre *nekik* tréfa. Ird meg, kísérletet akarsz-e tenni, akkor én *rögtön* megírom a cikket, Te pedig *directe* elküldöd a takarót, ha nem is nagy, de subrikolt²¹ és *gazdag* legyen. Én azt hiszem, siker koronázná a dolgot.

Öllelek.

Híved

Janka

22. 5.

3.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

(Budapest, 1890. május 31.)

Édesem! Már Anglia felé pályázik cikk és küldemény. Rendkívül köszönöm a valóban gyönyörű selyem varrottast melyből ősszel díszes párnát készítek.

Roppant örülnék ha szerencsésnek bizonyulna ötletem. De persze nem állhatok jól róla. – *Kísérlet*, 's csakis olybá kell vennem – jó akaratom tartva szem előtt.

Öllelek, híved

Janka

¹⁷ A viktoriánus korban a londoni társasági élet áprilistól júniusig különösen élénk volt. Ebben a szezonban egyik bál, jótékonyági esemény és vacsoraest a másikat követte.

¹⁸ A *The Queen* című, 1861-ben Samuel Beeton által alapított lapról van szó, amely főként arisztokrata körök társasági életével és résztvevőivel kapcsolatos írásokat közölt.

¹⁹ A *The Queen* 1889. december 28-i száma közölt portrét az elhunyt Wohl Stefániáról, Wohl Janka húgáról: *The Late Miss Stephanie Wohl*, In: *The Queen*, 86. (1889), Dec. 28., 952. Noha az írás névtelenül jelent meg, sejtethető, hogy szerzője Wohl Janka volt.

²⁰ Habsburg-Lotaringiai Mária Valéria (1868–1924) I. Ferenc József és Wittelsbach Erzsébet negyedik gyermeke, osztrák főhercegnő, magyar és cseh királyi hercegnő. 1890. július 31-én ment férjhez Ferenc Szalvátor osztrák főherceghez. A fiatal házaspár kezdetben a Lichtenegg-kastélyban lakott, ahol három termet rendeztek be kalotaszegi varrottasokkal. A varrottasok Mária Valéria kelengyéjének részét képezték. A kelengye készültéről Gyarmathyné maga is írt: *Hogy készült a királykisasszony kelengyéje?* In: GYARMATHY, 1896, 34–37.

²¹ Subrikolás: szálkihúzást és hímzőfonallal való átcsavarást alkalmazó díszítő eljárás.

[Címzés]: Nagyságos Gyarmathy Zsigáné Urnőnek Bányffy Hunyad.

[Címzés mellett pecsét]: Budapest Főposta, 1890. május 31.

4.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

(Fülek, 1890. június 17.)

Fülek²² 17. 6.

[A megszólítás fölé utólag beszúrva]: Wilczek grófnőnél²³ vagyok itt – bocsásd meg rövid levelem.

Kedvesem!

Örömmel tudatom, hogy mához egy hétre Anglia *legnagyobb* női lapjában (udvari lap) a cikkek a Te munkáidról megjelen és maga a szerkesztő²⁴ kínálta, hogy *ágenst* keres a munka számára.²⁵ *Nagyon* megbízható ember a szerkesztő. Boldog leszek, ha fáradozásom *siker* fogja koronázni.

Ölel Janka

[Boríték címezéssel]: Nagyságos Gyarmathy Zsigáné urnőnek. *Bányffy-Hunyad*. Erdély.
[A címzés mellett elmosódott pecsét.]

²² Fülek (ma: Fil'akovo, SK).

²³ A Wilczek grófi család Lengyelországból származott. A család magyar ágának leszármazottja Wilczek Henrik Vilmos (1819–1884) cs. kir. kamarás, udvari titkár. Justh Zsigmond *A Wohl nővérek szalonjáról* című írásában említi a Wilczek grófokat a szalon látogatói között, további részletezés nélkül. (JUSTH, 1892, 407.) Wilczek Henrik Vilmos felesége Stainlein-Saalenstein Malvina (1822–1878). Gyermekük: Wilczek Eduárd Frigyes (1842–1897), Wilczek Mária Paulina (1845–1868), Wilczek Paula Gabriella (1847–1926), Wilczek Richárd (1849–?) és Wilczek Henrik Frigyes (1852–1894). Eduárd felesége Prónay Anna (1845–1911), Richárd feleségéről nincsenek adatok, Henrik felesége Ordódy Gabriella (1853–?) Elképzelhető, hogy ez utóbbira vonatkozik az utalás. A Wilczek családdal kapcsolatos adatok forrása: <http://www.macse.hu/gudenus/mfat/fam.aspx?id=20636>.

²⁴ A *The Queen* szerkesztője ebben az időszakban Elizabeth Lowe, aki Horace Coxszal, a *The Queen* kiadójának, Edward William Coxnak az unokaöccsével szoros együttműködésben szerkesztette a lapot. Lehetséges, hogy Wohl Janka megjegyzése az utóbbira vonatkozik.

²⁵ Pillanatnyilag nem állnak rendelkezésre arra vonatkozó adatok, hogy a *The Queen* szerkesztőjének sikerült-e közvetítőt szerezni a kalotaszegi varrottas angliai értékesítéséhez. Gyarmathyné levelezése azonban azt bizonyítja, hogy a kézimunka angliai és amerikai terjesztésében aztán Korbay Ferenc (1846–1913) énekes, zeneszerző és felesége, Korbay (szül. Ravasz) Ilona zongoraművész nő játszott nagy szerepet, ők ugyanis Amerikában és Angliában is éltek egy ideig. Gyarmathy Zsigánéhoz írt leveleiket lásd: ROL KMI, Fond 350/27. Gyarmathyné *A Korbay-pár* címmel írt róluk: GYARMATHY, 1896, 89–91.

5.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

([Budapest], 1890. június 29.)

Kedvesem!

Jóllehet már a 2dik levél ez, mert az a ki az Isőnek feladásával megvolt bízva, elvesztette. – Hát az angol cikk megjelent²⁶ míg én Tésán²⁷ voltam. S mire hazajöttem itthon már 21 angol levél várt. Ezekre mind felelnem kell. Még bútorkereskedő is ír. – *Mintákat* kérnek és árjegyzéket – *különösen* „függönyök” árát, asztal készlet és ruha dísz árát. – A *selymes* varrottast is látni szeretnék. Az „ég-kék” nagyon megkapta őket. –

Nem lehetne a selyem varrottast valamivel *sárgább*, mondjuk szalma-sárga selyemmel varrni? Sokkal jobban kiemelné a rajz szépségét a *fehér* alapon. – Mondd csak, meg fogsz felelhetni egy igazán nagy forgalomnak.

A függönyök<et> árát a *régi rőf* szerint határozd. Angliában rőf²⁸ járja.

Tehát kérek *mihamarabb* mintákat, de csak *kicsiket* hogy levélbe lehessen zárni. – Körül-belül 15 példányban, különösen az *égek* csillagosat, minőt Adél²⁹ kapott. – Ez a legszebb. – Selyem varrottas mintáskákat is. Megírom, hogy szalmasárgában is kapható. Kimerítő *árjegyzéket* hogy legyen mihez tartani magam. Czímezd kérlek nevemre, Pakracz-Lipik p. Barcs.³⁰

Mindenesetre *ágenst* szerzek neked Londonban.

Szívből ölel

Híved

Janka

29. 6. 90.

²⁶ Wohl Janka írása a kalotaszegi varrottasról a *The Queen* 1890. június 21-i számában jelent meg: WOHL, 1890a. A cikk, ahogy 1890. május 22-i levelében ígérte, valóban Mária Valéria főhercegnő Lichtenegg várkastélybeli, kalotaszegi varrottasokkal díszített szobáiból kiindulva mutatta be Gyarmathy Zsigáné tevékenységét, a kalotaszegi háziipart és magát a varrottast is.

²⁷ Vö. a 15. lábjegyzettel.

²⁸ Rőf: a kar hosszúságát, illetve a kifeszített kar hosszát a mell közepétől a hüvelykujj hegyéig alapul vevő hossz mérték. Szövetek, posztók, szalagok, kötelek, textilanyagok mérésére használták. Szinte egész Európában elterjedt. Nagysága országonként és vidékenként változott.

²⁹ Lehetséges, hogy Jankovich Adélról van szó. Vö. a 15. lábjegyzettel.

³⁰ Pakrac (ma: Pakrac, HR) és Lipik (ma: Lipik, HR), települések Horvátországban, a Pakra-folyó völgyében; Lipik Monarchia-szerte ismert fürdőhely volt. Barcs (H) postaállomásként feltüntetve.

6.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

([Budapest], 1890. szeptember 22. előtt)

Édesem!

Köszönet szíves soraidért. – Ajánlatodra is csak *akkor* fogok válaszolni, ha anyagi eredményt értem el. Eddig 73 angol levelet írtam – de nem boldogulunk míg Londonban ágensünk nem lesz. – *Láttatlanba* senki sem megy bele a dologba, és *mintát* nem küldök többé; rontja az Illusiót.

A 3 szobárúl a *német* Bazár kért cikket – a jövő héten írom meg.³¹

Ha írsz, aug. 12én túl adressáld *Kiesenbe*³² leveled, a hová az óriás terítőt küldted – 4 hetet ott töltök. –

Kell komolyan hozzá látnom lelkületem, idegzetem helyreállításához, mert *egészen* oda vagyok! Egész nap alhatnám és éjjeleim álmatlanok – dolgozni nem bírok – *egy gondolatom* nincs. –

Isten veled! 10 firtod és minden egyéb jó kezekben van – számolok róla.

Ölel

Janka

12ig Pestre kérek címezni.

7.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

(Budapest, 1890. szeptember 25.)

Budapest 25. 9.

Kedvesem!

Az idezárt levélből láthatod német cikkem eredményét, *pár nappal* megjelenése után. Azonban, folytonos gyengélkedésem és óriás elfoglaltságom *nem* engedik hogy úgy mint az angollal tettem, a magam czimét adjam. Engedelmeddel a Te nevedet és lakcímmedet adtam és *egyenesen* hozzád fognak fordulni, a mire ezúttal figyelmeztetlek.

Szívélyesen ölel,

hived

Janka

³¹ A cikk a *Der Bazar* 1890. szeptember 22-i számában jelent meg *Drei Zimmer der Erzherzogin Marie Valerie* címmel. Lásd WOHL, 1890b.

³² Kiesen (CH).

8.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

([Budapest], 1890. december 30.)

30. 12. 90.

Édesem!

Fogadd legszívesebb szerencsekívánataimat az Új évhez. – *Neked*, kinek *annyi* szeretni, féltetni valója van, neked van mit kívánni is: Tartsa meg az Úr boldogságodat épségben, oltalmazza azokat a kiket szeretsz! Amen! –

A kedves menyet³³ – roppant szeretem. Igaza van az uradnak³⁴ – tele van húmorral, elevenséggel – és a maga költészetével is.

Nagyon köszönöm kedvesem. –

Még egyszer és százszor: minden jókat az Új Évben!

Híved

Janka

9.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

(Budapest, 1891. december 18.)

Kedvesem!

Bizonyára azt hiszed már, hogy hímzéseiddel együtt – megszöktem. – Pedig azok folyton Svájcban vannak és barátnőm, – a nagy abrosz birtokosnője, Wiesbaden³⁵ tartózkodása és betegsége folytán késnek ott annyira. – Egy *része* el van adva. – Amint haza ér megkerül minden, be számolok én is. –

³³ *A kedves meny* Gyarmathy Zsigáné *A havasok alján* című, Singer és Wolfner kiadásában épp akkor megjelent kötetének egyik elbeszélése. GYARMATHY, 1891, 32–66.

³⁴ Gyarmathy Zsigmond (1832–1908) 1848-as hadnagy, főhadnagy. A szabadságharc után birtokán gazdálkodott. Az 1860-as évektől a bánffyhungyadi közgazdasági, tanügyi, egyházi, politikai élet vezére. 1860-ban a Kalotaszegi Kaszinó alapítója, igazgatója, majd örökös elnöke. 1872-ben a Kalotaszegi Taka-rekpénztár megalapítója és vezérigazgatója. A bánffyhungyadi állami és községi tanintézetek gondnoksági és felügyelőbizottsági elnöke, huszonnyolc éven keresztül. A kalotaszegi református egyházmegye főgondnoka huszonöt évig. Alapító tagja az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületnek, 1896-tól tiszteletbeli tagja az Országos Történelmi Ereklye Múzeumnak. Tévékeny munkássága eredményeként a közügyek, a népnevelés és a közművelődés terén szerzett érdemei elismerésül 1888-ban királyi tanácsosi címmel tüntették ki. KOLESZÁR, 1908, 9–12.

³⁵ Wiesbaden (D), gyógyforrásai révén Európa egyik legrégebb gyógyüdülőhelye.

Gratulálok a Nagy Tapolczányi³⁶ szép sikerhez. –

Ird meg kérlek, 's ha lehet küldj egy valami mintadarabot: csillagminta vörös és fehér hímzés – a csillagok vörösbe, *sárga alapú* vásznon.

Egy menyasszony szeretné hálószobáját ekkép berendezni, ha nem lenne túl drága. Függönyök, bútor, öltözőasztal, portière³⁷ stb. Ha időd megengedi, kérlek, írd meg az árakat egy külön lapon, mit átadhassak. Ha megrendelik, egyenesen hozzád utasítom az illetőt.

Láttad a Salon és Sportot³⁸ és tetszik neked? Irj erről is, érdekel. Hát a múzsa?

Égészségem nem a legjobb, sok a dolgom és nem nagy a kedvem. – Isten veled, kedvesem, szívből üdvözlök
híved

Janka

18. 12. 91.

10.

Wohl Janka Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkának

([Budapest], 1892 június)

Kedvesem!

Rettentő rossz a lelkem ismerete veled szemben és valóban nemes, kedves, jó teremtés vagy, hogy nem érezteted velem bűnöm súlyát. De Te tudod mi az *többet* akarni mint *a mennyit bírunk* –! Nagyon megörültem kedves levelednek. – De mi a „tévedést” illeti, az átvett notizban, az úgy a mint megjelent oly kedves, hogy kár volna a publikumot figyelmeztetni hogy nem oly szép bíz’ az mint aminőnek mondtuk.

Mi Justh³⁹ francia dolgait illeti, azokat ő maga fordította le amúgy nagyjából egy francia barátjával; néhányat *francia eredetiben* írt, – aztán egy híres író nézte át a kötetet.⁴⁰ Roppant nehézségekkel jár az, – mert senki sem tud magyarul. Én magam, ki úgy hiszem jól irok francziául – fordítani nem tudok jól. Németből könnyebb fordítót találni.

Justh könyve épen azért tetszett annyira Párisban, mert a fordítás valóban *kitűnő*. – Magam is hiszem, hogy a Te szép népies dolgaid nagyon tetszenének. A mi németül

³⁶ Nagytapolcsány (ma: Topolčany, SK). A Wohl Janka által említett „sikerre” vonatkozóan pillanatnyilag nincsenek további adatok.

³⁷ Portière (fr.): ajtóra vagy ajtó nélküli bejáratra akasztott függöny.

³⁸ A *Salon és Sport* a *Fővárosi Lapok* 1891 őszén indított melléklapja volt, Wohl Janka Adorján Sándorral közösen szerkesztette és a magyar társasági élet orgánusaként határozták meg. Rövid életű volt, 1892-ben meg is szűnt.

³⁹ Justh Zsigmond (1863–1894) író.

⁴⁰ Valószínűleg Justh *A puszta könyve* című, 1891-ben kiadott kötetének francia (*Le Livre de la Pousa*, 1892) fordításáról van szó. A kötetet Guillaume Vautier fordította franciára.

már megvan, azt tán le lehetne fordíttatni⁴¹ – de vajjon *két át és kiforgatás* által nem szenvednének-e a dolgok erősen?

Tökéletesen értem, hogy *kiábrándultál* a népből. – Ily tapasztalat után nem csoda. Nagy sajnálatomra, nem hiszem hogy itt találkozhattunk. Oly fáradt és kimerült vagyok, hogy itt hagyom az összes jubileumi pompát⁴² és már f. h. 30-án megyek Mehádiába.⁴³ Ha még tovább maradok itt, megbomlom. –

Mielőtt elutaznám, vagy Julius elején, visszaküldöm a még nálam lévő himzéseket is. (7 hónapig heverték Svájcban egy haláleset és váratlan elutazás következtében) 's a nálam lévő pénzt.

Isten veled, kedvesem azért mégis csak remélem, hogy valamikor *megismerkedünk*. Szeretni, már így is szeretjük egymást, nemde?
Szívből ölel Janka

[A levél utolsó oldalán felül, fejjel lefelé beszúrva]: Az Album⁴⁴ megy – Nem vállalkoznál vagy 10 péld elárúsítására?

[A megszólítás fölött utólag fejjel lefelé beszúrva]: A beszélyre számot tartok.

⁴¹ Gyarmathy Zsigáné németül kiadott kötetéről nincs tudomásom; Wohl Janka valószínűleg egyes szép-irodalmi és publicisztikai szövegekre utal. A német nyelvű sajtó időnként közölt Gyarmathynétól elbeszéléseket: a *Bukowinaer Nachrichten* 1889. május 3-ai számában indult például *Die Mutter des Stummen* című elbeszélésének folytatásos közlése. Franciául sem jelent meg később Gyarmathynének kötete.

⁴² Minden bizonnyal I. Ferenc József magyar királlyá koronázásának 25. évfordulójáról van szó, 1892. június 8-án és a környező napokban.

⁴³ Mehádia (ma: Mehadia, RO). 1888-ig a községhez tartozott Herkulesfürdő, amely I. Ferenc rendeletére kapta mai nevét, korábban ugyanis Mehádiai fürdőknek nevezték.

⁴⁴ Bizonyára Wohl Janka *Az én első albumom* című, 1892-ben megjelent kiadványáról van szó. (WOHL, 1892.) Ismeretes, hogy Wohl Jankának volt egy kéziratos emlékkönyve, melybe a kortárs társadalmi-kulturális-politikai élet jeles személyiségeitől gyűjtött idézeteket, esetenként rajzokat. Az album szociális kapcsolathálójának is értékes írásos dokumentuma. Az emlékkönyvet ismertette: CSAPODINÉ GÁRDONYI, 1958. Az albumot az OSZK Kézirattára őrzi, jelzete: Fol. Hung. 2928. 1892-ben e kéziratos emlékalbum egy részét hasonmás kiadásban nyomtatásban is megjelentette. Az emlékkönyv kiadásával jótékonyossági célokat követett, a kiadványból származó bevételt az 1892-ben a rossz termés miatt éhínséggel fenyegetett Árva megyei tótok megsegítésére szánta. Az albumról és Wohl Janka jótékonykodásáról a *Budapesti Hírlap*, 12. (1892) 135. sz. 4. *Irodalom és művészet* című rovata; és a *Pesti Hírlap*, 14. (1892) 149. sz. 20. *Irodalom* című rovata is közölt ismertetést.

Rövidítések és irodalomjegyzék

OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
ROL KMI	Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Archivele Naționale Direcția Județeană Cluj)
Fond 350	A Gyarmathy család fondja (Fond Familial Gyarmathy)

*

CSAPODINÉ GÁRDONYI 1958	CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: <i>Wohl Janka emlékalbuma</i> , In: <i>Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve</i> , 2. (1958) 247–257.
FEJŐS 2016	FEJŐS Zoltán: „Újszerű mint a futuristák munkája”. <i>Magyar népművészeti kiállítás Amerikában 1914-ben</i> , In: <i>Néprajzi Értesítő</i> , 97. (2016) 87–113.
FEJŐS 2017	FEJŐS Zoltán: <i>Hungarian Folk Art Exhibitions in the USA in 1914</i> , In: <i>Hungarian Studies Review</i> , 44. (2017) 1–2. sz. 5–35.
GYARMATHY 1888	GYARMATHY Zsigáné: <i>Régi magyar minták Kalotaszegen</i> , In: <i>Magyar Bazár</i> , 23. (1888) 4. sz. 25.
GYARMATHY 1891	GYARMATHY Zsigáné: <i>A havasok alján. Elbeszélések a kalotaszegi népeletről</i> , Budapest, Singer és Wolfner, [1891], (Egyetemes Regénytár.)
GYARMATHY 1896	GYARMATHY Zsigáné: <i>Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából</i> , Budapest, Franklin-Társulat, 1896.
JUSTH 1892	JUSTH Zsigmond: <i>A Wohl nővérek szalonjáról</i> , In: <i>Magyar Szalon</i> , 16. (1892) 405–407.
KOLESZÁR 1908	KOLESZÁR Lajos: <i>Érsekújvári Gyarmathy Zsigmond emlékezete</i> , Bánffyhunad, [k. n.], 1908.

MÉSZÁROS

2017a

MÉSZÁROS Zsolt: *A Magyar Bazár és a 19. századi magyar divatlapkutató új perspektívái*, In: *Certamen IV: Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, szerk. EGYED Emese – GÁLFI Emőke – WEISZ Attila, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017, 81–93.

MÉSZÁROS

2017b

MÉSZÁROS Zsolt: *Női hálózatok és a 19. századi divatlapok. A Magyar Bazár és olvasóközönsége*, In: *Magyar Könyvszemle*, 133. (2017) 3. sz. 297–313.

PERSIÁN

1911

PERSIÁN Kálmán: *Kalotaszeg nagyasszonyáról. Gyarmathy Zsigánéről*, Kolozsvár, Stief Jenő és Társa Könyvkiadó-Vállalat, 1911.

PÜSPÖK

2019

PÜSPÖK Sarolta: *Hogyan kerültek kalotaszegi varrottások a királyság kelengyéjébe?* In: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*, 64. (2019) 1. sz. 289–311.

TÖKÉS

1989

TÖKÉS Irén: *Gyarmathy Zsigáné és a kalotaszegi háziipar története (Személyes visszaemlékezés)*, In: *Ethnographia*, 10. (1989) 1–4. sz. 218–231.

TÖRÖK

2015

TÖRÖK Zsuzsa: *A Wohl-nővérek emancipációja. Társadalomtörténeti megközelítés hosszsmetszetben*, In: *Aetas*, 30. (2015) 1. sz. 87–115.

TÖRÖK

2016a

TÖRÖK Zsuzsa: *A kalotaszegi asszony: Gyarmathy Zsigáné. Írónői életpálya a 19. századi nemzetépítés kontextusában*, In: *Irodalomtörténet*, 97. (2016) 4. sz. 431–454.

TÖRÖK

2016b

TÖRÖK Zsuzsa: *Gyarmathy Zsigáné Hory Etelka hagyatéka kolozsvári közgyűjteményekben*, In: *Ethnographia*, 127. (2016) 2. sz. 291–297.

WOHL

1890a

WOHL Janka: *Hungarian Peasant Embroidery for the Archduchess Marie Valerie's Outfit*, In: *The Queen*, 87. (1890) June 21., 864.

WOHL
1890b

WOHL Janka: *Drei Zimmer der Erzherzogin Marie Valerie*,
In: *Der Bazar*, 36. (1890) 36. sz. 363.

WOHL
1892

WOHL Janka: *Az én első albumom*, Budapest, Athenaeum,
1892.